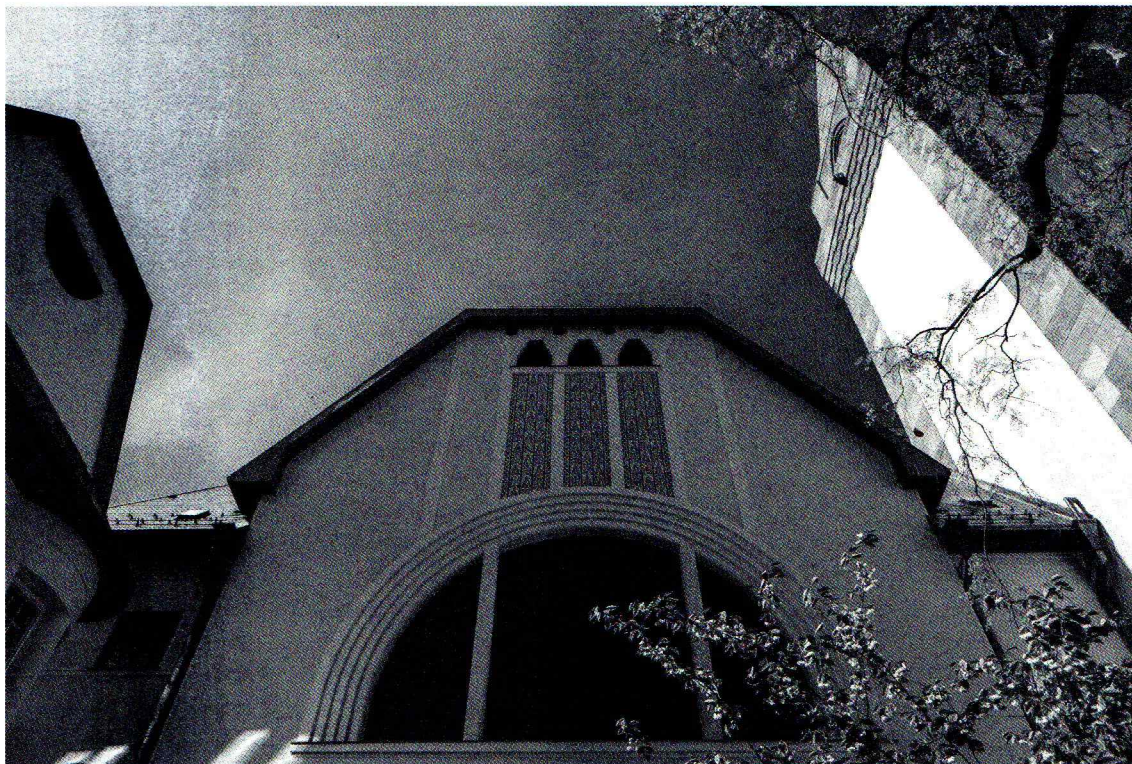

EGYENSÚLY, MŰEMLÉK, GYAKORLAT

A BUDAPESTI FASORI REFORMÁTUS TEMPLOM KÜLSŐ FELÚJÍTÁSA

SZÖVEG | TEXT: VARGA PIROSKA FOTÓK / PHOTOS: GRAFIT MŰTEREM

Egy templom felújítása egyszerű és egyértelmű műemlék-helyreállítási feladatnak tűnik. Ilyen esetben általában nem beszélhetünk funkcióváltásról, eltűnt részekről, az épület jól kutatható in situ és tervi formában is. Mégis, belemélyülve a tervezésbe és végigkísérve a kivitelezés folyamatát, számos olyan szakmai kérdés merül fel, amelyre csak alapos mérlegelés után adható válasz. A szakmai szempontok mellett sok külső tényező, a szerencse, de költségvetési keretek, pályázati lehetőségek is dönthetnek egy-egy kérdésben.

A budapesti Fásori református templom sokak szerint hazánk egyik legszebb szecessziós szakrális tere. Árkay Aladárt több pályázati forduló után kérték fel, hogy tervezzen egy templomból és gyülekezeti épületről álló együttest az akkortájt kiépülő villanegyed szélén lévő telekre. A 19. században többszörösére duzzadt fővárosban még csak három református templom állt, a protestáns városi szakrális tereknek nem volt építészeti kánonja. Árkay tervére nagy hatást gyakorolt a kortárs finn, valamint a dán-német-svájci tervezőpáros, Robert Curjel és Karl Moser szakrális építészete.¹

Az 1913-ban elkészült késő szecessziós épületet népies, stilizáló díszítések gazdagítják, belső térszerkezete egyszerű geometriai formákból építkezik. A lenyűgöző építészeti összbenyomást Árkay és a magas színvonalú szakipari és művészeti produktumokat létrehozó alkotótársak munkája együtt eredményezi. Az eredeti elképzelések és az elkészült épület között több eltérés is megfigyelhető, melyek közül a legjelentősebb az épület utcai homlokzatának tükrözése.

Az épületegyüttes templomból és gyülekezeti épületről áll.

Előbbinek a Városligeti fasorra néző főhomlokzatát három egység alkotja: a magas, négyzet alaprajzú harangtorony és a kis, hengeres lépcsőtorony között áll a zömök arányú középső traktus, kiugró, bélietes főbejárattal. A főhomlokzat kialakítása és az épület tömegképzése nem sejteti a görögkereszt alaprajzot, mivel tető fedí a boltozatokat és a kupolát. A belső tér meglepő nagyvonalúságát az egyszerű geometriai formákból képzett térlefedés adja. A külső falak kivételével a tartószerkezet vasbetonból készült, Uy Károly tervei alapján, Árkayval szoros együttműködésben. A 13 métert meghaladó fesztávokkal kialakított vékony boltozatok abban az időben komoly technikai bravúrnak számítottak. A dongaboltozatok záradékfalain Róth Miksa műhelyében készült nagy üvegablakok világítják be a templomteret.

A gyülekezeti épület kisebb tömege a templom délkeleti sarkánál kanyarodik L alakban. Az irodai, közösségi és lakó funkcióból adódóan itt több átalakítás történt az elmúlt száz évben, amelyek az épület tömegét is érintették. Átfogó felújítások és kis átalakítások együtt eredményezték a kutatási fázisban megismert állapotot. 1981-ben a templombelső, tíz évvel később a homlokzatok újultak meg. A legutóbbi felújítás során a templomkert átépítése és korszerűsítése történt meg 2012-ben.

A tervezési folyamat

A Fásori Református Egyházközség első elképzelése egy teljes homlokzatfelújítás volt 2019 végén – amelyre pályázatot nyert –, azonban a tervezési program ezt követően sokat változott. Egy meglévő épület megismerése hosszú folyamat, és alapos munkát igényel, amelyben több szakértő vesz részt. Egy műemlék épület

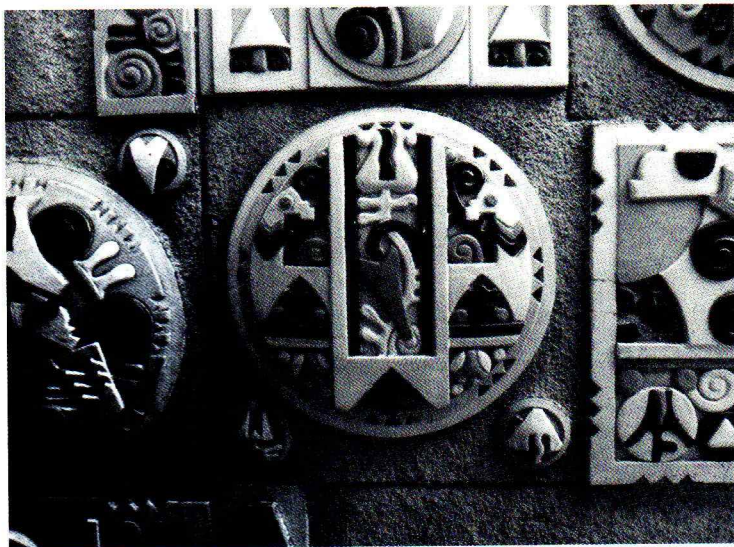
felújításánál a tervezési program nem is definiálható értékvédelmi és szakértői anyagok nélkül. Ezek eredménye adja a probléma-térképet és a szempontokat, amelyek logikus sorrendbe szerveze, kiegészülve a műszaki-tervezői indokokkal, tervezési programmá alakulnak.

A hibák feltárása önmagában még nem elég. Ahhoz, hogy ne csak a tünetek kezelése történjen meg, az okok felfejtése szükséges. A kezdeti feltérítési fázis tanulsága, hogy a szakértői anyagok elkészítése és kiértékelése pénz- és időigényes folyamat, amely sok speciális szervezést igényelt, időnként egy egy épületrész hozzáférése irreális kihívásokat jelent. A Fasori református templom tornyainak csúcsdíszei például csak a kivitelezéskor megépült állványzatról voltak elérhetőek, így a restaurálásukkal kapcsolatban addig csak feltételezések mentén lehetett gondolkodni.

A szakértői anyagok kiértékelése, a tervezési program felállítása és a megrendelő anyagi lehetőségei, a pályázati finanszírozási környezet is a munka ütemekre bontásához vezetett. A szakértői anyagok eredménye, a helyszínbemjárások tanulságai és a várhatóan hosszú tervezési folyamat miatt tervezői javaslatra készült egy „nulladik számú tervcsomag”, amely az alapvető veszélyelhárítási és állagvédelmi megoldásokat tartalmazta. Ilyen volt például a főbejárat feletti terasz Zsolnay-kerámias mellvédfalának kiszáritása, vagy a tető kitört ablakainak ideiglenes pótlása. Ennek a fázisnak fontos feladata volt az is, hogy előkészítse a terepet a restaurátori munkára.

Az első ütem a homlokzatok felújítását, a templom és a gyülekezeti rész vízszigetelését, a harangtorony megerősítését, a tetőszervezetek felújítását és a gyülekezeti tetőtér beépítését jelentette. A tervezési folyamat fontos döntése volt, hogy az első fázisban felújított részeken későbbi munkálatok ne okozzanak kárt. Így készült el az elektromos hálózat homlokzatot érintő részének felújítása, annak ellenére, hogy ez alapvetően a belső terek későbbi tervfázisához tartozott volna. A második ütemben a díszvilágítás és a közművek rendberakása történt meg, végül a harmadik ütemre is sor került, ez a teljes templom belső terének felújítása volt, Berzsák Zoltán építész tervei szerint.

Sajnos, a pályázati finanszírozás miatt elvárt ütemezés nem tette lehetővé – noha szakmailag ideálisabb lett volna –, hogy a teljes épület felújításának összes tervanyaga elkészüljön. Az üzemeltető ennek alapján a rövidtávú munkák mellett egy közép- és hosszútávú ütemezéssel tudott volna dolgozni, és a tervezők is a teljes épület összefüggései mentén gondolkodtak volna, nem csak részterületeken.

A tervezési folyamat során a gondos munkát az alapozta meg, hogy Dr. Nagy Gergely Domonkos szakmai irányításával a csapat készítette a tudományos történeti dokumentációt, az értékléltárát² és a felmérés felülvizsgálatát is. Ez az épület mély ismeretéhez és jól használható adatokhoz vezetett. A kutatás során kulcsfontosságú kérdés, hogy a tényfeltárás mellett milyen keretrendszert fogalmaznak meg a szakértői anyagok. Egy épület fennmaradásának záloga a benne lévő funkció és közösség működése, egy túl szigorú kutatási eredmény képes ezt ellehetetleníteni, ezáltal megpecsételve az épület sorsát. A tervező feladata, hogy a közösség érdekeit összefésülje a szakértői anyagok követelményeivel, a kialakított egyensúly jelenti a munka minőségét.

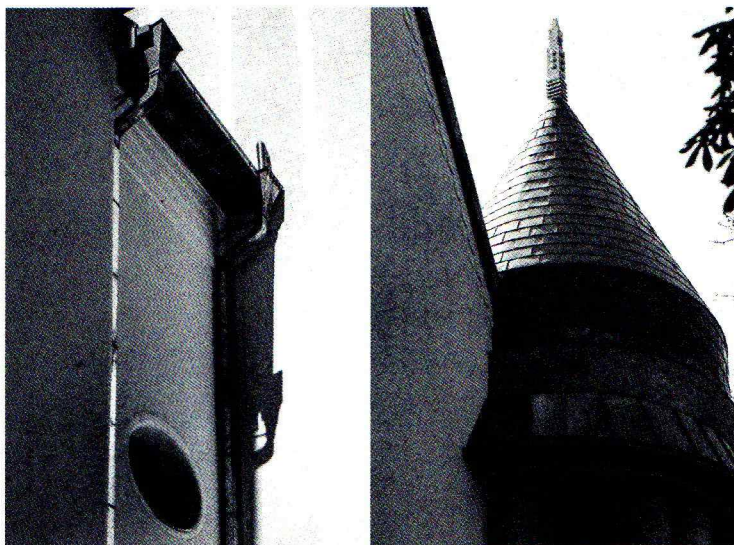
A kivitelezés

A kivitelezési folyamat a tervező megmértetésével. A restaurátorok munkájának összehangolása a felújítás egyéb résztvevőivel komoly logisztikát jelent. Mivel az épület önmagának primer forrása, gyakran ebben a szakaszban kerülnek elő olyan információk, amelyek sok szereplőre kihatnak.

A munkálatok a pincszinti kolumbárium és az alapfalak injektált vízszigetelésével vették kezdetüket. A legnehezebb feladat a szigetelési sikok meghatározása volt, hiszen az ideális kialakítást minden esetben össze kellett vetni a műemléki értékekkel, például a porózusságuk miatt nem eltávolítható gipsztukkákkal.

A tervezés kezdeti fázisában csak helyenkénti vakolatjavításról volt szó, azonban a falkutatási anyagból időközben kiderült, hogy az épületen lévő vakolat túlzott keménysége miatt nem tapadt jól a régi vakolatra. Szükségessé vált a vakolat leverése a teljes épületen, ez azonban lehetőséget adott egy újabb falkutatásra, melynek során előbukkant a homlokzat eredeti elefántcsont színe. A színezési terv ennek fényében sokat egyszerűsödött, a végeredmény pedig sokkal finomabb és elegánsabb lett.

A vakolt homlokzatot faragott kő felületek egészítik ki. A lábazatok, nyílászorok, mellvédek, oromfali fedkövek és torony armírozások köveinek csak kisebb javítása és tisztítása volt szükséges, a felületek visszakapták az ezüsthégyi homokkő jellegzetes drapp árnyalatát. Kőburkolatot kapott az épület délnyugati oldalának eredeti klinkertégla lábazata a megrendelő kérésére. Az épület, így kétségtelenül egységesebb lett, azonban a váltás a régi és az új, naszályi homokkő között jól látható. Egy soha nem létezett ideális állapot kialakításának igénye gyakori műemlék helyreállítás esetén, azonban az épített környezet hitelessége miatt szakmailag ez nagyon téves irány.

A főbejárat feletti erkély mellvédfalának fedköveit az alatta lévő Zsolnay-kerámiás fal vizesedése miatt kellett cserélni. Az elemek mérete annyival nőtt, hogy a lecseppenő víz ne a homlokzati fal kerámia díszre essen, de a vizesedési probléma valódi megoldását az erkélypadló rétegrendjének és vízelvezetésének teljes újragondolása jelentette.

A főbejárat jellegzetes megjelenését hétféle Zsolnay kerámia elem adja melyek hálós elrendezésben borítják a felületet. Az elemeket üreges kialakításuk miatt levenni nem lehetett, a helyszínen kellett őket restaurálni, ami tisztítást és a lekopott, aranyozott felületek helyreállítást jelentette. A hiányzó vagy roncsolódott elemek pótlása is megtörtént. Az elemek védelme érdekében a közöttük lévő vakolt felületek speciális restauráló vakolattal készültek, amelynek színét és textúráját össze kellett hangolni a homlokzat egyéb felületeivel. A homlokzati gipsz és sgraffito díszítések restaurálása szintén helyszíni munkafolyamat volt, ezek finomabb textúrájú, halványabb színezést kaptak.

Az épület másik jellegzetes, bár sokkal rejtettebb díszítése az eresz deszkázaton végigfutó motívumsor. Ennek meghatározása végig kérdés volt a tervezés folyamán, mert úgy tűnt, nincs eredeti részlet. A kivitelező a gyülekezeti ház északnyugati oldalán, a teljes állványzat felépítését követően bukkant egy eredetinek tűnő darabra amely alapján a színmeghatározás és a mintastencil levétele is megtörténhetett.

Az épület tetőszerkezete a templom felett hat, a gyülekezeti épület felett pedig három-négy szelemenszintes, függesztőműves fedélszék, olyan mérnöki jellegű ácsszerkezet, amely szerkezet történeti jelentőséggel bír. A meglévő pala héjazatot azbeszt tartalma miatt cserélni kellett, szintén felújításra szorult a templomtorony rézlemez, valamint a kis tornyon pikkelyes lemezfedés is. A tető meredek hajlásszöge és a vékony vasbeton boltozatok miatt a tető állványozása jelentős feladat volt a kivitelező számára. A fedélszék szerencsére jó állapotú volt, csupán lokálisan voltak beázások és biológiai károsítók, elmozdulások jelen a szerkezetben. A tető cserépfedés súlyát nem bírta volna el, az új fedés ezért eternit szálcement síkpalából készült. Az elérhető palafedések közül a megrendelő anyagi okok miatt döntött egy termék mellett amelynek élénk piros színét és fényes felületét is jogosan érte kritika.

Még egy műemlék épület esetében is a tervező feladata, hogy az épületet műszaki szempontból kritikus szemmel nézze és megoldjon olyan hibákat amelyek akár építéskoriak. A nedvesség elleni védelem részeként az épület körüli vízelvezetés és az ereszcatornák átgondolása is megtörtént. A Fásori templom ereszei a meredek tetőfelületekről gyorsan távozó víz elvezetését nem tudták

maradéktalanul ellátni. Annak érdekében, hogy a jövőben ez ne okozzon kárt meg kellett határozni a kritikus pontokat, ahová új üstök kerültek. Egy épület hiteles folytatásánál, amikor soha nem létezett, vagy kevésbé ismert részek épülnek meg szakmai szempontból a kortárs formálás megszokott. Azonban a templom egyedi, képzőművészeti formált, réz üstjei olyan jellegzetes elemek, amelyek másolása mellett hosszas mérlegelés után döntött a tervező csapat. Az új üstök egyrészt olyan pontokra kerültek, ahol nincsenek szem előtt, másrészt az eltérő formálás nem tett volna hozzá az épület megjelenéséhez.

A templom nagyon szép és jellegzetes elemei a Róth Miksa műhelyében készült üvegablakok. Törekenységük és méretük miatt a tervezés és a felújítási munkálatok ütemezése alatt is szorosan együtt kellett dolgozni az üvegrestaurátor csapattal. A legfontosabb feladat az ablakok szerkezeti megerősítése volt. Erre korábban már készült terv, azonban a megoldás nagyon robusztus volt és a sok merevítés jelentősen befolyásolta az ablakok látványát. A megoldás végül a meglévő lakatos szerkezetek megerősítésével történt. Az eredeti szerkezethez hegesztett laposacél finom megoldás tudott maradni. Az ólomüveg ablakok felújításával kapcsolatos másik problémakört az jelentette, hogy a pályázati finanszírozás miatt ezek még a homlokzat felújítás előtt készen lettek, így meg kellett oldani a védelmüket a munkálatok során.

Az ólomüveg ablakok felújításának folyamata egy másik tanulmányos történetet is hordoz. Az üzemeltető számára fontos volt a komfortérzet javítása a templomtérben. Az ablakok hőátbocsátásának csökkentése védőüveggel nemcsak ezért lett volna fontos, hanem a statikai megerősítés és a fizikai védelem szempontjából is nagyon előnyös lett volna. A restaurátorral való szoros és jó együttműködés következtében lehetőségünk volt több védőüveget megnézni próbamezőkkel, és ezeket helyszíni bejárásos együttesen elemezni. Tervezőként támogattuk a megrendelőt, hogy fenntarthatóbb és komfortosabb templomteret kapjon, a bejárások során nem találtuk túl csillogónak az üvegezést, valamint az ólomüveg látványát a templomtérből gondoltuk fontosnak, amit az új külső üveg nem zavart meg. Azonban, sajnos a hatósági állásfoglalás a védőüveg alkalmazását végül semmilyen formában nem tette lehetővé.

Összefoglalás

Műemléki felújításoknál a tervező feladata egy értékvédelmi szemlélet képviselete, a műszaki és felhasználói igények harmonikus összehangolása. Egy projekt megannyi kacifántos történetből áll, amelynek résztvevői többszörösré duzzadnak, ha meglévő épületről, védendő értékekről van szó. A tervezési folyamatban meghatározó volt, hogy a templomegyüttes a mai napig megőrizte főbb építészeti jegyeit, műemléki értékeit, aminek a tervezett fejlesztések során kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk, a kivitelező is ehhez méltó, kiváló munkát végzett. Az átalakítások az épülettel összhangban tudtak maradni. A frissen felújított épület látványa kétségkívül lenyűgöző, azonban ahhoz, hogy az épület ne csak szép, de önmagával koherens, hiteles színtere tudjon lenni a jövő generációk életének, nem billenhet el az egyensúly a hatóság, szakértők és a megrendelő között. Egy épület fennmaradása pedig sokkal inkább a közösségén, a folyamatos karbantartáson múlik, mint a több évtizedenkénti nagy felújításokon.

Jegyzetek

- 1 Sisa József-Wiebensson, Dora (szerk.): Magyarország építészetének története. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 273.
- 2 Dr. Nagy Gergely Domonkos, Varga Piroska DLA: A budapesti Fásori Református Templom és Gyülekezeti ház Építéstörténeti tudományos dokumentáció. Budapest, 2019.